

Michał Patyna

Problem integracji Rosjan w Estonii w latach 1989-2005

Wschodnioznawstwo 1, 115-138

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Problem integracji Rosjan w Estonii w latach 1989-2005

Na tle obchodów 60 rocznicy zakończenia II wojny światowej szerzej ujawniły się napięte stosunki Estonii z Federacją Rosyjską. Jedną z różnic, jakie dzielą stanowiska estońskie i rosyjskie, jest tzw. „problem rosyjskojęzycznych”. Diaspora rosyjska w Estonii z punktu widzenia prawa estońskiego dzieli się na obywateli estońskich i cudzoziemców, czyli na mniejszość rosyjską oraz „nieobywateli” i obywatele innych państw. Ta druga grupa to pozbawieni praw obywatelskich (estońskich) ludzie, którzy niejednokrotnie urodzili się w tym kraju lub zamieszkują go bardzo długo, jeszcze od czasów sowieckich.

Prawo estońskie uprzywilejowuje etnicznych Estończyków. Nierówność prawa w tym wypadku oznacza znacznie łatwiejszą pozycję jednej grupy etnicznej nad drugą, chociaż ukazana w pracy ewolucja prawa estońskiego w ciągu lat 90. XX wieku przewagę tę znacznie zniwelowała. Przywileje wynikały z potrzeby, odczuwanej przez wybrane w suwerennej Estonii władze, usunięcia skutków okresu sowietyzacji i rusyfikacji.

Chociaż trudno odnaleźć w prawie estońskim odwołanie wyrażające dyskryminację konkretnej mniejszości, to należy uwzględnić kontekst, w którym to prawo powstało. W roku 1989 ponad 78% wszystkich mniejszości to byli Rosjanie, dzisiaj stanowią jeszcze większy odsetek – mianowicie 80,7% nie-Estończyków¹.

Istniejąca nierówność zależy w dużej mierze od posiadania lub nieposiadania obywatelstwa. Ponieważ wszelkie prawa i wolności człowieka, zgodne z prawem międzynarodowym przynależą się jednostce, niezależnie od narodowości, rasy, koloru skóry, płci, języka, pochodzenia, wiary, politycznych i innych przekonań, majątności czy innych powodów, znajdują się one w konstytucji². Inaczej wygląda sytuacja z obywatelstwem. Istnieją prawa przynależne jedynie obywatelom, które są niedostępne dla cudzoziemców i bezpaństwowców. Pewien wyjątek stanowią obywatele państw Unii Europejskiej i państw NATO, którzy w pewnych okolicznościach korzystają w ograniczony sposób także z katalogu praw przypisanych obywatelom Estonii. Obywatel-

¹ Por. J. Liwzyc, *Prawowej status grażdan Estonii i inostrancew*, [w:] *Russkije w Estonii na porogie XXI wieka: prosztoje, nastojaszczije i buduszczije*, Tallin 2000.

² Por. art. 12 Konstytucji Estonii, Warszawa 2000, s. 31.

stwo otrzymali zgoda nie wszyscy – tylko etniczni Estończycy i pewne kategorie innych osób.

Zaistniała sytuacja wynika z poniższych czynników. Po pierwsze, republiki bałtyckie odzyskując niepodległość orientowały się na Zachód i w kierunku liberalno-demokratycznym oraz, co niezmiernie istotne, wznowiły państwowość międzywojenną. Estonia rozwinęła katalog praw obecny w konstytucji z 1920 r., wzbogacając go na podstawie światowych doświadczeń XX wieku o prawa człowieka. Pomimo tego, nowe państwo i jego konstytucja miały za zadanie chronić etnos estoński, uprzywilejowując go na tle innych. Dlatego formuła nowej ustawy zasadniczej chroni nację tytularną i obywateli, przy czym kryterium etniczne dla zachowania pełni praw jest pewniejsze. Przykładem jest art. 36 konstytucji, gdzie zapisano, że „każdy Estończyk ma prawo osiedlić się w Estonii”³.

Dyskusje wywołuje pytanie, których Rosjan w Estonii (tak jak i na Łotwie) można zaliczać do rosyjskiej mniejszości narodowej. Zgodnie z prawem estońskim, do mniejszości mogą należeć jedynie obywatele tego kraju. Wobec tego oznacza to, że wszelkie zapisy w konstytucji, w ustawach, umożliwiające znaczną swobodę mniejszościom narodowym zostają w praktyce martwe. Nie istnieją regiony, gdzie ponad 50% ludności to obywatele innej narodowości niż estońska, chociaż istnieją regiony, gdzie ponad 90% ludności to Rosjanie. Nie można, jak wspomniano wcześniej, oceniać stanowionego prawa bez kontekstu, w jakim ono powstało. Jak również nie można zapominać o powodach takiego podejścia do omawianego problemu w szeregach partii rządzących.

Do najważniejszych pytań stawianych na początku należą: jak układała się historia diaspory Rosyjskiej w Estonii? Kogo i dlaczego możemy uznać za mniejszość narodową i czy przepisy zgodne ze standardami rekomendowanymi przez Unię Europejską nie są martwą literą, która ochrania jedynie część stałych mieszkańców? Jak kwestia obywatelstwa wpływa na powyższy problem? Jak wyglądała ewolucja prawa naturalizacyjnego w Estonii? Jaki stosunek do całego problemu mają sami zainteresowani – Rosjanie?

Historia

Po odzyskaniu niepodległości w 1991 roku Estonia stanęła przed problemem obecności dużej liczebnie grupy mieszkańców narodowości rosyjskiej⁴.

³ Por. J. Liwszyc, *op. cit.*

⁴ Można oczywiście utożsamiać Rosjan w Estonii z osobami rosyjskojęzycznymi, ale na potrzeby tego artykułu opisane wnioski dotyczą jedynie Rosjan, a nie Ukraińców, Białorusinów, Polaków, czy innych narodowości zaliczanych do ogólnej grupy rosyjskojęzycznych nie-Estończyków.

Jeszcze przed II wojną światową Rosjan w Estonii było ponad 95 tys., co stanowiło 8,1% mieszkańców. W roku 1945 ich liczba, w wyniku działań wojennych, migracji spadła do około 1%. Dopiero w latach sowieckiej Estonii nastąpił trwały wzrost liczebności Rosjan w republice. Przyczyn osiedlania się w krajach nadbałtyckich było wiele. Po pierwsze, wielu z tych Rosjan to żołnierze i oficerowie Armii Czerwonej stacjonujący w tym Okręgu Wojskowym. Oprócz wojskowych mieszkali z nimi ich rodziny. Poza tym, okres sowiecki to czas wielkich inwestycji przemysłowych, a wieś estońska, łotewska, litewska nie były w stanie zapewnić odpowiedniej ilości rąk do pracy, oprócz tego wykwalifikowana kadra również werbowała się z głębi Związku Radzieckiego, przede wszystkim z RFSRR. Kolejnym powodem była atrakcyjność zachodnich republik radzieckich. Uroda miast i wsi działała zachęcająco, dlatego ten, kto uzyskał pozwolenie na migrację do *Priabaltiki*, wyjeżdżał najczęściej bardzo chętnie. Osiedlanie osób rosyjskojęzycznych miało również charakter sterowany, bowiem władzom w Moskwie zależało na szybkiej integracji społeczeństw republik nadbałtyckich ze społeczeństwem rosyjskim w modelu sowieckim. „Przeważająca ilość tych osób nie miała wcześniej żadnych związków z Estonią, lokalny styl życia i obyczajów był dla nich obcy. Gros przyjezdnych osiedlało się w Tallinie i w centrach przemysłowych północnego-wschodu(...)”⁵. Klimat społeczno-polityczny w samych republikach był przyjazny dla nowo przybyłych. Język rosyjski był językiem urzędowym, mieszkańcy autochtoniczni uczyli się go w szkole, zatem nie było wyraźnej potrzeby, by poznawać estoński czy łotewski. Tym bardziej, że zamieszkując nowe osiedla Rosjanie przebywali bez przerwy praktycznie tylko w otoczeniu własnej kultury i języka, dlatego nie poddawani byli presji asymilacyjnej lokalnych społeczności, a wręcz przeciwnie, to one ulegały względnej rusyfikacji⁶.

W roku 1989 w Estonii zamieszkiwało 1,5 miliona osób, ale 30% było narodowości rosyjskiej a 62% estońskiej. Estończycy odbierali tę tendencję z obawą, że się utrzyma i staną się mniejszością we własnym kraju. W sąsiedniej Łotwie sytuacja była o wiele bardziej problematyczna, tam Łotysze stanowili jedynie 52% mieszkańców.

Liczby

Liczba ludności Estonii od roku 1989 znacząco spadła. W roku 1989 zamieszkiwało Estonię 1 565 662 mieszkańców, a w roku 2005 było ich ok. 1 391 000.

⁵ I. Kiulmoja, *O sownremennom sostojanii jazyka russkoj diaspory Estonii*, [w:] *Russkije w Estonii...*, s. 85.

⁶ Por. J. Lewandowski, *Historia Estonii*, Warszawa 2001, s. 254.

W roku 1989 procentowy podział ludności wg kryterium narodowościowego wyglądał następująco:

Estończycy 61,5%, Rosjanie (474 834) 30,5%, pozostali 8%.

W roku 2000 tak:

Estończycy 65,2%, Rosjanie (351 178) 28%, pozostali 6,8%.

Oznacza to, że Estonia opuściło w latach 1989-2000 123 656 osób narodowości rosyjskiej. Chociaż ponad połowa z nich nie wyjechała do Rosji tylko do pozostałych krajów bałtyckich, Ukrainy, Białorusi czy krajów zachodnich.

W roku 1996 Rosjan było ciągle 428 360 osób.

Tabela 1. Podział mieszkańców Estonii wg narodowości i stosunku do obywatelstwa w roku 2000.

NARODOWOŚĆ	Obywatele Estonii	Obywatele Federacji Rosyjskiej	Obywatele innych krajów	Nieobywatele	Bezpaństwowcy
Razem	1 095 743	86 067	8 941	170 349	8 952
Estończycy	922 204	692	165	4 896	2 262
Rosjanie	141 907	73 379	1 048	133 346	1 498
Inni	29 774	11 581	7 560	31 554	267
Nieznani	1 858	415	168	553	4 925
Nie-Estończy	173 539	85 375	8 776	165 453	6 690

Źródło: www.vm.ee

W roku 2005 obywatelstwo Estonii posiadało 82,4% mieszkańców, 10,2% mieszkańców nie posiadało żadnego obywatelstwa, a 7,4% posiadało obywatelstwo innych krajów⁷.

Obecność Rosjan w roku 1990 zamieszkujących Estonię przewyższała kilkakrotnie liczbę sprzed wojny, zatem uregulowanie kwestii obywatelstwa i praw mniejszości pozostawało jednym z priorytetów, a stanowisko wobec sposobu rozwiązania tego problemu umiejscawiało na scenie politycznej określone ugrupowania i powstające, w wyniku pojawienia się pluralizmu jako zasady państwa, nowe partie.

Przemiany polityczne, które dokonywały się pod koniec lat osiemdziesiątych (w Estonii to „śpiewająca rewolucja”), polegały w głównej mierze na powstaniu zinstytucjonalizowanego frontu ludowego, który wypracował hasła społeczno-polityczne odnoszące się do funkcjonowania republiki. Władze republikańskie sprzyjały działalności Frontu, toteż to, do czego wzywał szybko uzyskało akceptację i zostało wdrożone. Estonia przywróciła barwy narodowe, uznała nielegalność aneksji do ZSRR oraz wykreśliła z konstytucji zapis o kierowniczej roli partii. Rada Najwyższa ESRR zatwierdziła ustawę o języku, w której co prawda nie ustanowiono estońskiego językiem państwo-

⁷ *Estonia today. Citizenship.* www.vw.ee (1-30.05.2005).

wym, ale określono dokładnie sfery życia, gdzie wymagana była jego znajomość. Urzędnicy otrzymali czas czterech lat, by ten język opanować w stopniu umożliwiającym pełnienie obowiązków służbowych⁸.

Alternatywą dla Frontów powołanych w krajach bałtyckich były tzw. Interfronty. W Estonii powstał on wskutek, wkrótce po założeniu, połączenia dwóch ruchów: *Zjednoczonej Rady Kolektywów Pracy Estońskiej SRR* i *Ruchu Kolektywów Pracujących Estońskiej SRR*. Programowo domagały się zrównania praw języków estońskiego i rosyjskiego, pozostania Estonii w ZSRR i podporządkowania się decyzjom władz w Moskwie, które nie uznały „przekroczenia kompetencji” władz republikańskich⁹.

Z jakimi organizacjami społecznymi w tym czasie utożsamiała się ludność nie-estońska? Nie można przyznać, że cała ta ludność opowiedziała się przeciw niepodległościowej tendencji, ale była to większość. Ta wiedza wynika z dwóch istotnych sondaży: Wyborów do Rady Najwyższej i referendum niepodległościowego¹⁰.

Siły zachowawcze uzyskały 24 mandaty na 105 w Radzie Najwyższej ZSRR (RN). Wystarczyło to tylko do nakłonienia RN do prowadzenia rozmów z Moskwą¹¹. Natomiast Referendum opiniotwórcze z 3 marca 1991 roku miało odpowiedzieć na pytanie, czy Estonia powinna stać się niepodległym państwem. Głosowało 82% uprawnionych, a 77,8% zagłosowało „za”. Jednakże w okręgach, w których Rosjanie stanowią bezwzględną większość poparcie dla niepodległości było nikłe. W Narwie 25%, w Kohtla-Jarve 46%, a w Sillamäe tylko 11%¹².

Dla Rosjan takie wyniki były efektem obaw przed zmianami, które potwierdzały się w ustawie o języku, Estończykom uzmysławiały, że rosyjskojęzyczna ludność nie popiera ich dążeń i nie utożsamia się z ich państwem i kulturą. Najbardziej jaskrawym przykładem była sytuacja w Sillamäe, gdzie wielokrotnie pojawiały się hasła separatystyczne i dążenie do przyłączenia północno-wschodniej Estonii do Rosji (95% mieszkańców tego obszaru to Rosjanie, jednakże głównie ludność napływowa po II wojnie światowej).

Rada Najwyższa Estońskiej Republiki Sowieckiej, kolejno, po deklaracji w kwestii niepodległości państwowej Estonii z dnia 2 lutego 1990 r., przyjęła 30 marca postanowienie „O państwowym statusie Estonii”, w którym zawarto zapis o kontynuacji państwowości Republiki Estońskiej z 1940 r. Zapis ten odegrał kluczową rolę w kształtowaniu się państwa Estońskiego po rozpa-

⁸ J. Zieliński, *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Łotwie i w Estonii*, Warszawa 2004, s. 115.

⁹ Ibidem.

¹⁰ *Ochrona praw mniejszości w Estonii*, Instytut otwartego obywatelstwa, Tallin 2001, s. 12.

¹¹ Zob. J. Zieliński, *op. cit.*, s. 113 i 124.

¹² Ibidem, s. 133.

dzie ZSRR, jak również rzutował na stosunki estońsko-rosyjskie i sytuację Rosjan w republice¹³.

Zapis ten¹⁴ dla Estonii oznaczał, że cały dorobek w okresie sowieckim uznany został za dokonany w warunkach okupacji państwa. Dla Rosjan zamieszkałych w tym kraju oznaczał zmianę, i to zmianę radykalną, warunków życia i rozwoju. Dokument ten był emanacją społecznej (estońskiej) presji, świadomości narodowej i historycznej elit estońskich, odzwierciedleniem stosunku narodu Estończyków do Związku Radzieckiego i komunizmu, do Rosjan i rosyjskości¹⁵, do totalitarnej koncepcji państwa. Przedwojenna Estonia, która nie była idealna dla ówczesnych, stawała się symbolem i jedynym o takiej wadze punktem odniesienia dla tożsamości estońskiej. Odrzucenie ustroju socjalistycznego oraz powrót do swobodnego *status quo ante bellum* w sensie rozwiązań prawnych dotyczących ustroju państwowego i ustawodawstwa¹⁶ – forsowane przez Front Ludowy – zdobyło na tyle mocne poparcie, że stało się faktem (przywrócono obowiązywanie artykułów 1-6 konstytucji z 1938 r.; pozostała część zawieszono do pełnego ogłoszenia niepodległości; cały okres przejściowy miał trwać do momentu wybrania konstytucyjnych organów władzy; faktycznie przywrócono również ustawodawstwo, ale tylko w wybranych obszarach: obywatelstwo, własność i status prawno-międzynarodowych stosunków¹⁷).

Wybory do Rady Najwyższej przeprowadzone zostały 18 marca 1990 roku. Udział w nich mogli wziąć wszyscy mieszkańcy Estonii, w tym także obywatele ZSRR, zamieszkujący republikę minimum 5 lat. Prawo biernego głosowania też mieli mieszkańcy estońskiej republiki, jednakże okres zamieszkiwania zwiększono do 10 lat. Paradoks całej sytuacji polega na tym, że w wyborach do struktur republikańskich mogła wziąć udział ludność nie-estońska. Tym-

¹³ A.A. Zapekłyj, O.W. Wowczenko, *Bliźnijie zarubieźje*, Moskwa 2001, s. 188.

¹⁴ Wszystkie te zabiegi prawne w Estonii wynikały z uznania faktu, że ZSRR okupował państwa bałtyckie i odzyskawszy niepodległość Estonia była kontynuatorką państwa okresu międzywojennego. Dlatego powstanie niepodległej Estonii wiąże się z rokiem 1918, a odzyskanie niepodległości z 1991 r.

¹⁵ Trudno określić z całą stanowczością, że na przełomie lat 80. i 90. Estończycy uosabiali wrogi ich niepodległości ZSRR z Rosją, której twarzą był Borys Jelcyn, również ubiegającą się o suwerenność i demokratyzację życia politycznego i przemiany gospodarcze. Jednoznaczna identyfikacja Rosjan jako obcych (wrogich) stała się widoczna dopiero w pierwszych miesiącach niepodległości. Głównie za sprawą rosnących napięć na linii Tallin – Moskwa. Co miało przełożenie na późniejszą politykę narodowościową państwa estońskiego.

¹⁶ W swojej książce J. Zieliński podkreśla, że istota przemian zawierała się m.in. w uznaniu „za nielegalne włączenie w skład ZSRR i pozbawienie mocy prawnej podjętych po tym fakcie decyzji; utrzymanie ciągłości konstytucyjnoprawnej z okresu międzywojennego i przyjętych wówczas podstawowych zasad ustrojowych; wkroczenie na drogę odbudowy dla dostosowania istniejących rozwiązań instytucjonalnoprawnych do zasad ustrojowych niepodległych państw” (Por. J. Zieliński, *op. cit.*, s. 131).

¹⁷ W. Poleszczuk, *Naturalizacja w Estonii*, <http://www.krugozor.pochta.ru/polit/02poleshuk.htm/>

czasem wybrane władze wprowadziły prawo, zdaniem tej ludności, dyskryminujące. RN ogłosiła kontynuację państwowości międzywojennej, co oznaczało wykluczenie większości Rosjan z procesu decyzyjnego. Upoważniono bowiem do głosowania nad nową konstytucją tylko tych, którzy mieli prawo do obywatelstwa na podstawie konstytucji z 1938 r.¹⁸.

- Ilość osób uprawnionych do głosowania w referendum niepodległościowym w roku 1991: **1 144 309**.
- Ilość osób uprawnionych do głosowania w referendum konstytucyjnym w roku 1992: **689 319**.

Rosjanie mogli uczestniczyć w wyborach do RN i w referendum niepodległościowym, nie pozwolono im jednak stanowić prawa ich dotyczącego (Konstytucja, którą uchwalono w 1992, na podst. § 1. Konstytucji z 1938 r. oraz zmiany w prawie wyborczym).

W styczniu 1991 r. Estonię odwiedził Borys Jelcyn, który w imieniu Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej podpisał z Estońską Republiką umowę, w której oba państwa uznawały swoją suwerenność. Zagwarantowano tam również swobodny wybór obywatelstwa przez mieszkańców i jego nadanie zgodnie z odpowiednią ustawą¹⁹. Miało to, zdaniem Moskwy, zabezpieczyć prawa Rosjan w Estonii. Problem z Rosją, która oskarża Estonię o dyskryminację rodaków, wynikał z różnicy interpretacyjnej tej umowy. Właśnie kwestia obywatelstwa jest najtrudniejsza do rozwiązania, bowiem ponad 100 tys. Rosjan do dzisiaj nie uzyskało żadnego. Rosjanie świadomi są fiaska swojej pozycji. Dokument, do którego odsyłają przewiduje rozwiązanie problemów dopiero w osobnych umowach, których jednakże nie podpisano. Jedyne co im pozostaje, to nie zgadzanie się na estońską wersję historii o okupacji państw bałtyckich. Jest to zawsze aktualne zagadnienie omawiane przy okazji spotkań estońsko-rosyjskich.

¹⁸ Czyli osoby, które zamieszkiwały Estonię do 16 czerwca 1940 r. oraz potomkowie takich osób.

¹⁹ *Договор об основах межгосударственных отношений Российской Советской Федеративной социалистической республики и Эстонской Республики. 12 января 1991 г., [w:] Wnieszniaja politika Rossii – Sbornik dokumentow 1990-1992, Moskwa 1996, s. 29. Dokument przewiduje w art. III (...) Konkretnie zagadnienia obywatelstwa, reprezentujące obopólny interes, będą uzgodnione w odrębnej dwustronnej Umowie(...) i dalej w art. IV Każda z Wysokich Umawiających się Stron uznaje (...) osobom bez obywatelstwa, zamieszkującym na jej terytorium, niezależnie od narodowej przynależności: (...) 3. wybór obywatelstwa zgodnie z ustawodawstwem kraju zamieszkania i Umowy zawartej między Rosyjską Sowiecką Federacyjną Socjalistyczną Republiką a Estońską Republiką dotyczącej zagadnienia obywatelstwa. Dla ochrony praw swoich obywateli, zamieszkujących na terytorium drugiej Strony, Strony zawrą oddzielną dwustronną Umowę. Warto zauważyć, że podpisując podobną umowę 29 lipca 1991 roku z Litwą, sprawę nadania obywatelstwa określono już precyzyjnie, podkreślając, że każdy kto do momentu podpisania osiedlił się na Litwie i ma prawo do obywatelstwa jednego bądź drugiego kraju (Litwa, Rosja) otrzyma obywatelstwo Litwy jedynie na podstawie posiadania prawa stałego pobytu, bez żądania znajomości języka. Cenzus okresu osiedlenia też nie został wyznaczony.*

Nie można przeceniać stosunku Estończyków do Rosjan zamieszkujących Estonię, ale był to jeden z wielu czynników powodujących pojawienie się silnej tendencji niepodległościowej w tej republice. Dlatego wraz z ogłoszeniem niepodległości, już 20 sierpnia 1991 roku, stało się jasne, że problem należy niezwłocznie rozwiązać i że nie ma prostych propozycji. W dniu 7 października 1992 r. parlament Estonii przyjął deklarację „O przywróceniu konstytucyjnej władzy państwowej”. Wynikało z tego ostatecznie, że Republika Estońska jest prawnym kontynuatorem międzywojennej Estonii, uznanej przez Rosję w traktacie pokojowym z Tartu z 1920 r., która została bezprawnie anektowana do ZSRR i okupowana do 1991 r.

Po odzyskaniu niepodległości i uchwaleniu konstytucji należało odpowiedzieć na pytanie, co zrobić z taką ilością osób, które nie otrzymały obywatelstwa automatycznie, które nie znają języka estońskiego i które głosowały przeciwko niepodległości. Pytanie brzmiało, czy jest to ludność skłonna do poparcia separacji i przez to niebezpieczna dla państwa, czy nie? Tak duża mniejszość, zamieszkująca zwarty obszar przygraniczny z Rosją oraz stanowiąca połowę ludności stolicy mogła w pewnych sytuacjach stanowić zaplecze konfliktu rosyjsko-estońskiego, tym bardziej, że do 1994 r. armia rosyjska stacjonowała w krajach nadbałtyckich. Powodów do możliwych wystąpień było wiele. Społeczność rosyjskojęzyczna była bardzo niezadowolona z prawa obywatelskiego i statusu języka rosyjskiego w Estonii. Dodatkowo Rosja, która występuje w roli protektora Rosjan za granicą, wyrażała niezadowolnienie z rozwoju stosunków z krajami bałtyckimi, zwłaszcza w kwestii granicy i statusu rodaków. W takiej sytuacji spoglądano na późniejszych *nieobywateli* niechętnie, szczególnie na tych, którzy byli Rosjanami. Stąd wśród pomysłów rozwiązania problemu była propozycja wysiedlenia wszystkich do Rosji, jednakże obserwatorzy międzynarodowi i działalność organizacji pozarządowych nie dopuściły do takiej decyzji. Mimo to, wątek często wracał pod obrady Riigikogu. Oficjalnie taka możliwość wyrażana była przez władze do 1998 r.²⁰

Oczywiście ludność rosyjska miała nadzieję na rychłe uregulowanie prawnego statusu ich zamieszkania, włączając w to nadanie obywatelstwa. Razem z tą regulacją oczekiwano wprowadzenia rosyjskiego jako języka urzędowego w regionach, w których Rosjanie stanowią ponad 50% populacji. Taka propozycja stała w skrajnej sprzeczności z projektami władzy. Mimo to, pojawiła się też opcja, by zastosować wariant zerowy, jak na Litwie, a przewidywane ostre warunki naturalizacji pozostawić wobec nowo zamieszkujących. Propozycja ta upadła.

²⁰ Por. *Monitoring processa prisojedinenija k JeS: zaszcita praw mienszynstw, Ocenka programmy „Integracja w estonskom obszczestwie w 2000-2007 gg”*, Institut otkrytego obszczestwa 2002, s. 101.

Czy diaspora rosyjska w Estonii to mniejszość narodowa?

Przede wszystkim należy odpowiedzieć, jaką definicję mniejszości narodowej przyjęto w Estonii.

Terminu tego nie precyzuje Konstytucja Estonii z 28 czerwca 1992 roku, ale takie sformułowanie w niej występuje. Wiele występujących w niej zapisów jest obecnie martwych ze względu na zasadę, że mniejszości narodowe składają się tylko z obywateli Estonii.

Definicję zawiera ustawa „O kulturowej autonomii mniejszości narodowych”. Na jej podstawie do mniejszości narodowych zalicza się: „obywateli Estonii, którzy zamieszkują na terytorium Estonii; posiadają od dawna trwałą i stałą więź z Estonią; odróżniający się od Estończyków etniczną przynależnością, kulturalną samoistością, religią lub językiem, chcący wspólnie chronić swoje kulturowe tradycje, religię lub język, służące jako podstawa ich tożsamości”²¹.

Według niej tylko nieznaczna część rosyjskiej diaspory w Estonii to osoby, które można uznać za przedstawicieli mniejszości narodowej. Problem jest jednak innego rodzaju. Osoby, którym przyznano obywatelstwo automatycznie po 1991 r., a były pochodzenia rosyjskiego, to najczęściej mieszkańcy Estonii jeszcze sprzed II wojny światowej bądź potomkowie takich osób. Te osoby jeszcze na podstawie przedwojennego prawa stanowiły mniejszość narodową. Pozostali uznani zostali za emigrantów, bez prawa obywatelskiego, a zatem bez możliwości korzystania z praw mniejszości. Do momentu ogłoszenia suwerenności Estonii Rosjanie posiadali status większości, narodu dominującego. Tymczasem po rozpadzie ZSRR znaleźli się w zupełnie nowej sytuacji – właśnie diasporę. „To dotknęło i tych, którzy przyjechali do kraju zupełnie niedawno, i tych którzy tutaj się urodzili i przeżyli w Estonii znaczną część życia i nawet nielicznych potomków obywateli kraju. Związki dwóch ostatnich grup z Rosją były już wystarczająco słabe. W tym czasie ci ludzie zostali cudzoziemcami w swojej ojczyźnie, uczucie zagubienia nieuchronnie zrodziło kryzys tożsamości”²². Zostali cudzoziemcami, chociaż za takich się nie uważali, a odseparowanie ich od życia publicznego, ich zdaniem, nie sprzyja ponownej integracji ze społeczeństwem w nowych warunkach. Estończycy chcą w ten sposób wymusić naukę języka estońskiego. By wizja otrzymania obywatelstwa była bodźcem do nauki, Estończycy nie chcą uznać prawa przybyłych po II wojnie światowej, nie znających języka estońskiego Rosjan do obywatelstwa i tym bardziej uznać ich za mniejszość narodową.

Rada Najwyższa Estońskiej Republiki Sowieckiej, kolejno, po deklaracji w kwestii niepodległości państwowej Estonii z dnia 2 lutego 1990 r., przyjęła postanowienie „O państwowym statusie Estonii”, w którym zawarto zapis

²¹ *Monitoring processa prisojedinenija...*, s. 109.

²² I. Kiulmoja, *op. cit.*, s. 86.

o kontynuacji państwowości Republiki Estońskiej z 1940 r. Nastąpiło wznowienie państwowości przedwojennej. Uznano również okres przynależności do ZSRR za okupację. Było to podstawą do roszczeń terytorialnych wobec Rosji czy ubiegania się o odszkodowanie za działalność okupacyjną. Zwrócono również uwagę, że i migracja z Rosji odbyła się w sposób niekontrolowany przez legalne władze estońskie i osiedlenie się takiej liczby Rosjan nie może wpłynąć na liczebność historycznej mniejszości rosyjskiej. Całej ludności napływowej odmówiono praw mniejszościowych.

Ludności tej nie chronią konwencje o ochronie mniejszości narodowych, których Estonia jest stroną, ale mogłyby konwencje o obywatelstwie i bezpaństwowcach, których Estonia nie ratyfikowała.

Prawo dotyczące mniejszości narodowych ewoluowało znacznie przez lata 1991-2005. Było przygotowywane dosyć długo (nowa ustawa o obywatelstwie z 1995 roku), a jego zmiany inicjowane były przez rekomendacje organizacji międzynarodowych, które domagały się, by było zgodne ze standardami europejskimi. Trudno przyznać, że aktualnie już się to udało. Rosjanie w Estonii dalej uważają prawo estońskie za dyskryminujące i nie odpowiadające normom międzynarodowym. Problem wynika z definiowania mniejszości narodowej, a raczej z braku powszechnie przyjętej definicji w prawie międzynarodowym.

Bezpośrednio prawo regulujące status mniejszości narodowych w przypadku Estonii wynika z: Konstytucji Estonii, ustawy o obywatelstwie, ustawy o języku, ustawy o wyborach, ustawy o cudzoziemcach, ustawy o kulturalnej autonomii mniejszości narodowych. Od roku 1997 problem mniejszości był rozpatrywany na najwyższym szczeblu władzy wykonawczej. Podniesienie rangi problemu wyrażało się w utworzeniu stanowiska ministra bez teki odpowiedzialnego za sprawę m.in. mniejszości narodowych²³.

Z drugiej strony, Estonię zamieszkują również Rosjanie, którym zwrócono obywatelstwo estońskie, ponieważ posiadali je przed 1940 r. lub byli potomkami takich osób. Jest to grupa, którą należy rozpatrywać oddzielnie, bowiem jej żądania niekoniecznie są zgodne z nowo naturalizowanymi czy nieobywatelami. Jednak to oni są motorem i podstawą mniejszości narodowej rosyjskiej w Estonii. Posiadają pełne prawa, by się za mniejszość uważać. Rosjanie zasiadają w parlamencie, chociaż nie można mówić o reprezentacji mniejszości *de iure*.

²³ Por. *Monitoring processa prisojedinenija...*, s. 102.

Kim są „nieobywatele” i jaki jest ich status? Cudzoziemcy, obywatelstwo i pobyt stały

W Estonii, na Łotwie i w Rosji istnieje popularne określenie „nieobywatel”. Prawo estońskie nie przewiduje takiego określenia uznając wszystkich, którzy nie posiadają obywatelstwa estońskiego, za cudzoziemców. *Ustawa o cudzoziemcach z 1993 r.* wprowadza jednak kategorię obcokrajowców, do których możemy co prawda zaklasyfikować „nieobywateli”, ale i ona nie wprowadza takiego terminu²⁴.

Dla badaczy problemu pojawia się duża pojęciowa niekonsekwencja przy zdefiniowaniu i używaniu terminu „nieobywatel”. Ponieważ jest to określenie używane bardzo często przez prasę krajów nadbałtyckich i rosyjską, ale rozumiane jest tylko intuicyjnie, toteż nie można go lekceważyć. Tym bardziej, że pojawia się oficjalnie w dokumentach łotewskiej Komisji Naturalizacji (*Naturalizācijas Parvalde*)²⁵, gdzie problem z ludnością rosyjskojęzyczną jest zbliżony, chociaż liczebnie jest poważniejszy.

Dla celów poznawczych i dla usystematyzowania wiedzy, opierając się na definicji Komisji Naturalizacji, można zaproponować następującą definicję „nieobywatela”: są to mieszkańcy Estonii, którzy posiadali paszport ZSRR lub są potomkami takich osób i którzy nie posiadają żadnego innego (oprócz sowieckiego) obywatelstwa i mają stały lub czasowy pobyt w Estonii wydany na podstawie sowieckiej *propiski*, tzn. legitymują się paszportem cudzoziemca (*alien's passport*) wydanym przez Urząd Obywatelstwa i Migracji. Właściwie w myśl tej definicji dosyć mgliste jest czy „nieobywateli” klasyfikować jako bezpaństwowców, czy nie.

Ustawa o cudzoziemcach jest tym dokumentem, który reguluje życie w Estonii wszystkich obywateli innych państw niż Estonia i bezpaństwowców. Stąd wielu Rosjan właśnie na podstawie tej ustawy może mieć określony status swojego zamieszkiwania kraju.

Wprowadziła ona trzy kategorie: 1) cudzoziemcy posiadający obywatelstwo drugiego państwa i posiadający pozwolenie na pobyt stały; 2) cudzoziemcy posiadający obywatelstwo drugiego państwa i posiadający pozwolenie na pobyt czasowy oraz 3) cudzoziemcy nie posiadający żadnego obywatelstwa – te osoby powinny ubiegać się o paszport cudzoziemca. W takim paszporcie jest odpowiedni wpis z czasowym lub stałym pozwoleniem na pobyt²⁶. Takie osoby jednakże, przyjęło się, nazywamy „nieobywatelami”, w przeciwieństwie do bezpaństwowców, którzy uzyskują prawo do pobytu na innej

²⁴ Ciekawe, że statystyki uwzględniają podział na nieobywateli i bezpaństwowców.

²⁵ Zob. *Naturalizācijas parvalde*. <http://www.pilsoniba.lv/pilsoniba/index.php?menu=1>

²⁶ *Instytut Państw WNP*, <http://www.zatulin.ru> (1.09.2005).

podstawie niż zamieszkanie na terytorium Estonii przed 1 lipca 1990 r. i/lub nie legitymowali się paszportem b. ZSRR²⁷.

Prawo estońskie, które odnosi się pośrednio do mniejszości narodowych, jest często niekonsekwentne i nie sprzyja szybkiemu uregulowaniu problemu masowego nieobywatelstwa. Głównie przez porządek i warunki otrzymania obywatelstwa i pozwolenia na pobyt stały²⁸.

Problemem dla Rosjan, którzy nie otrzymali obywatelstwa, była legalizacja pobytu. Nie każdy mógł liczyć na przychyłność urzędów, które weryfikowały, czy dana osoba nie stanowi zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa. Byli oficerowie, wojskowi, pracownicy wywiadu i ich rodziny mogły nie otrzymać pozwolenia na pobyt w Estonii. A legalizacja pobytu umożliwiała w dalszej kolejności otrzymanie dokumentu tożsamości, bowiem stare radzieckie paszporty w maju 1997 r. straciły ważność. Ci, którzy mieszkali w sowieckiej Estonii byli o tyle uprzywilejowani, że nie potrzebowali dodatkowego okresu zamieszkania, by uzyskać pozwolenie na pobyt. Musieli jednakże tego dokonać w ciągu dwóch lat, tj. do 12 lipca 1995 r.²⁹.

Ci, którzy ubiegali się o pozwolenie na pobyt czasowy (3 lata) do 12 lipca 1995 roku i je otrzymali, mogli od 12 lipca 1998 r. ubiegać się o pozwolenie na pobyt stały.

Inne osoby, które mogą ubiegać się o pobyt stały w trybie przyspieszonym: etniczni Estońscy, ich małżonkowie i nieletnie dzieci; małżonkowie i nieletnie dzieci obywateli Estonii; osoby, które posiadają czasowe zezwolenie na pobyt i ubiegają się o jego przedłużenie.

Wraz z ustawą wprowadzono limity kwotowe na wydawanie pozwoleń na pobyt stały, które ograniczono dopiero w roku 2000, tak by nie były przeszkodą w łączeniu rodzin, czyli dla małżonków i dzieci. Limity te przewidywały wydawanie nowych dokumentów tylko dla takiej ilości osób, która nie przekraczała rocznie 0,05% stałych mieszkańców Estonii³⁰. Kwoty nie odnoszą się do osób, które zamieszkiwały w Estonii do 1 lipca 1990 roku³¹.

Wyjściem z sytuacji, by zalegalizować pobyt, dla byłych obywateli ZSRR, którzy po rozpadzie imperium nie otrzymali żadnego obywatelstwa, była także możliwość uzyskania obywatelstwa innego państwa niż Estonia. Wybór

²⁷ Podsumowując: każdy kto ma szary paszport cudzoziemca w Estonii bądź paszport nieobywatela na Łotwie lub jest dzieckiem takiej osoby nie posiadającym żadnego obywatelstwa jest w naszym rozumieniu Nieobywatelem.

²⁸ J. Hyndle, M. Kutysz, *Rosyjskojęzyczni na Łotwie i w Estonii*, „Prace OSW”, Zeszyt 14, Warszawa 2004, s. 52.

²⁹ O paszport cudzoziemca ubiegało się 158 860 osób mieszkających w Estonii posiadających czerwony paszport radziecki. *Baltic News Service* (15.08.1997).

³⁰ „Ustawa o cudzoziemcach” z 11 VII 1993 r. z późniejszymi poprawkami. Ujednolicony tekst ustawy z dnia 14 październik 2004. Tallin. Rok wydania nie podany. Art. 6. (Por. *Ochrona praw mniejszości w Estonii...*, s. 17).

³¹ „Ustawa o cudzoziemcach”, art. 11 punkt 10.

najczęściej padł na Rosję. Dopiero na takiej podstawie ubiegano się o domicyl. Trudno zgodzić się z opinią, że wybór obywatelstwa rosyjskiego był wynikiem zdecydowanej manifestacji niechęci do Estonii. Otrzymanie obywatelstwa Rosji było obostrzone znacznie skromniejszą procedurą, a wszelkie egzaminy językowe, nawet gdyby były, nie stanowiłyby problemu, w przeciwieństwie do egzaminu z estońskiego.

Rozczarowanie z procedur naturalizacyjnych, a wcześniej z prawa obywatelskiego, pozostawienie jako jedyne języka państwowego – estońskiego, opuszczenie Estonii przez armię rosyjską, spowodowało, że liczba ludności Estonii zmniejszyła się skutkiem wyjazdu kilkudziesięciu tysięcy Rosjan³² (poza tym znacznie spadł przyrost naturalny). Również postrzeganie Rosjan w Estonii jako okupantów, czyli w świetle prawa jako ludność, która wykorzystując (świadomie czy nie) brak możliwości kontroli (w wyniku agresji ZSRR) przepływu ludności do republiki przez właściwe organy państwa Estońskiego, osiedliła się w tym kraju, uniemożliwiło im prowadzenie zupełnie normalnego życia. To nieprzychylność estońskiej administracji, która strzegła prawa mającego za zadanie likwidować skutki negatywne dla nacji tytularnej okresu sowieckiego, a nie tworzyć warunki sprzyjające osiedlaniu się nowych Rosjan.

W związku z tym, że nie każdy dopilnował obowiązku legalizacji pobytu lub odmówiono mu wydania zezwolenia na pobyt, nastąpiło masowe występowanie osób o nieokreślonym statusie, nazywanych „nielegalnymi cudzoziemcami”. Nie posiadają oni paszportu Estońskiej Republiki, paszportu cudzoziemca (nie są nawet „nieobywatelami”), żadnego dokumentu zarejestrowania i najczęściej nie posiadają żadnego innego obywatelstwa. Według szacunków, takich osób w roku 2001 było około 30-80 tys. Dotyczyło to głównie osób, które związane były z KGB, czyli personel techniczny oraz byli wojskowi. Problem wynikał, z jednej strony, z opieszałości organów odpowiedzialnych za wydawanie zezwoleń na pobyt, które niejako z zasady utrudniały wydawanie zezwoleń takim osobom, a z drugiej, z braku podjęcia odpowiednich działań przez osoby zainteresowane. Osobom takim grozi deportacja do kraju, którego są obywatelami. W tej sytuacji bezpaństwowcy mają pewien przywilej, nie ma bowiem dokąd ich wysiedlić.

Etniczni Estończycy nie podlegają kwotom ani też w sytuacji „nielegalnego cudzoziemca” nie muszą obawiać się o deportowanie, wystarczy, by wystąpili o pozwolenie na pobyt stały, a otrzymają je³³. Obywatele państw UE i NATO są w uprzywilejowanej pozycji, ich nie dotyczą obostrzenia kwotowe co do wydawania pozwoleń. Nie może otrzymać pozwolenia osoba, która

³² Znamiennie, że nie wyjechali oni w większości do Rosji, ale głównie do Zachodnich krajów. Inaczej niż uchodźcy rosyjskojęzyczni krajów Azji Centralnej i Kaukazu, którzy za cel wybierają Rosję.

³³ „Ustawa o cudzoziemcach” art. 6 punkt 2.

służyła w obcej armii, służbach specjalnych czy popełniła przestępstwo. To nie dotyczy państw NATO i UE. Byli oficerowie i współpracownicy KGB są w sytuacji niewygodnej, bowiem również spełniają te kryteria i na tej podstawie mogą nie otrzymać prawa do zamieszkania³⁴. Zostało to skrytykowane przez OBWE, gdyż odmawianie wydania prawa do zamieszkania odbywało się bez uzasadnienia lub w uzasadnieniu nie opisano konkretnego powodu odmowy³⁵.

Wobec powyższego można przytoczyć taką klasyfikację osób zamieszkujących Estonię ze względu na stosunek do obywatelstwa:

1. Obywatele:

- a) Obywatele z urodzenia;
- b) Obywatele z nadania, czyli ci, którzy uzyskali obywatelstwo w drodze naturalizacji (takim osobom można cofnąć w przewidzianych ustawą przypadkach obywatelstwo, inaczej niż osoby z punktu a);
- c) Obywatele Estonii z urodzenia, posiadający obywatelstwo innego państwa (przeczy to zasadzie, iż nie można być obywatelem innego państwa będąc obywatelem estońskim; ponieważ wielu Estończyków wracając z emigracji zachowało paszporty krajów, w których mieszkali, a estońskie obywatelstwo otrzymali automatycznie na podst. rewokacji ustawy z 1938 r. Są to osoby, których nie można pozbawić obywatelstwa, ponieważ uzyskali je z tytułu urodzenia).

2. Cudzoziemcy:

- a) Cudzoziemcy – Obywatele państwa drugiego, posiadający zezwolenie na pobyt stały;
- b) Cudzoziemcy – Obywatele państwa drugiego, posiadający zezwolenie na pobyt czasowy;
- c) Cudzoziemcy nieposiadający żadnego obywatelstwa o uregulowanym statusie, posiadający paszport cudzoziemca (*alien's passport*)³⁶;
- d) Cudzoziemcy przebywający w Estonii na podstawie wize lub pozwolenia na bezwizowy wjazd na terytorium kraju;
- e) Uchodźcy;
- f) Nielegalni mieszkańcy;
- g) Cudzoziemcy – obywatele Unii Europejskiej³⁷.

Wstąpienie do Unii Europejskiej rozumiano jako impuls dla „nieobywateli”, by ubiegali się o obywatelstwo, tymczasem chwilowy wzrost podań (wiążany z możliwością wyjazdu do pracy na Zachód) zatrzymał się. Barię ciągle pozostaje język estoński. Mimo to, nieobywatele otrzymują status stałych mieszkańców Unii Europejskiej dzięki dyrektywie № 2003/109/UE, któ-

³⁴ <http://www.lichr.ee/rus/poleznaya/vidnazhitelstvo/Default.htm> (01.09.2005).

³⁵ *Baltic News Service* (15.08.1997).

³⁶ Popularnie nazywany: *Szary paszport cudzoziemca* lub „nieobywatela”.

³⁷ Za J. Liwshyc, *op. cit.*.

ra przewiduje również dla „nieobywateli” krajów nadbałtyckich możliwość legalnej pracy w krajach UE i (po wejściu Estonii do traktatu Schengen) swobodnego poruszania się bez wiz po Unii Europejskiej. Estonia musiała wprowadzić do narodowego ustawodawstwa ten zapis do 23 stycznia 2006 r. Mimo to, rząd zapewnia, że nie oznacza to zrównania statusu obywateli z „nieobywatelami”³⁸.

Kto i kiedy mógł zostać obywatelem Estonii?

W dniu 6 października 1991 r. uchwalono, że obywatelstwo na podstawie restytucji państwa otrzymają tylko obywatele Estonii okresu międzywojennego i ich potomkowie.

Pierwsze Zgromadzenie Narodowe zostało na tej podstawie wybrane w 1992 r. Wobec tego, tymczasowo, do ustalenia nowych przepisów o naturalizacji w Estonii obywatelstwo, na podstawie przywróconej w 1990 roku ustawy o obywatelstwie z 1938 r., automatycznie uzyskiwały tylko osoby, które posiadały obywatelstwo Estonii przed 16 czerwca 1940 roku lub ich potomkowie³⁹. Dodatkowo obywatelstwo uzyskiwały żony obywateli Estonii i ich dzieci (także te z innych małżeństw).

Do uchwalenia nowej ustawy podanie o nadanie obywatelstwa można było złożyć na podstawie dwuletniego okresu zamieszkania, liczonego jednak od 30 marca 1990 r.

W większości Rosjanie zamieszkujący republikę nie spełniali powyższych warunków. Około jedna trzecia mieszkańców nie otrzymała obywatelstwa Estonii, a od 1993 roku uznani zostali za cudzoziemców (weszła w życie ustawa o cudzoziemcach), chociaż faktycznie byli bezpaństwowcami. Skalę zjawiska ukazuje porównanie liczby osób uprawnionych do głosowania w plebiscycie niepodległościowym i konstytucyjnym. Tylko 60% liczby osób, które w pierwszym plebiscycie były uprawnione, mogły głosować w drugim⁴⁰. Oba referenda zostały rozstrzygnięte na przestrzeni dwóch lat. Osoby, które nie otrzymały obywatelstwa, nie mogły głosować w tym drugim. Posiadali oni prawo, by wystąpić o naturalizację według procedur opisanych w ustawie, przewidzianych dla obcokrajowców⁴¹. W większości rosyjscy mieszkańcy Estonii nie uważali się za cudzoziemców i oczekiwali powszechnej naturalizacji. Jak się później okazało, ani demonstracje, ani wystosowane przez rosyjski parlament

³⁸ *Niegrażdanie Estonii stanut graždanami JeS*, http://emigration.russie.ru/news/7/8834_1.html (21.09.2005).

³⁹ Uzyskiwali obywatelstwo na podstawie rewokacji ustawy o obywatelstwie z roku 1938.

⁴⁰ *Ochrana praw mienszinstw w Estonii...*, s. 12.

⁴¹ Te osoby, które do 5 czerwca 1992 r. wystąpiły o naturalizację, zostały przez referendum upoważnione, by wziąć udział w wyborach do Zgromadzenia Narodowego (J. Zieliński, *op. cit.*, s. 137).

i prezydenta Rosyjskiej Federacji oświadczenia i skargi do tego nie doprowadziły. Zostało uchwalone prawo, bardzo podobne do rozwiązań z 1938 r., z czasem jedynie zliberalizowane wobec niektórych kategorii osób.

Do uchwalenia nowej ustawy jednakże obowiązywało prawo z 1938 roku wraz z poprawkami z 26 lutego 1992 r.⁴². Obywatelstwo, oprócz automatycznego nadania, otrzymać można było zgodnie z porządkiem naturalizacji przewidzianym w ustawie. Przewidziano tam pewne uproszczenia uzyskania obywatelstwa, czyli bez zdawania egzaminu z języka estońskiego. Dotyczyło to: etnicznych Estończyków, osoby, które w wyjątkowy sposób wsparły niepodległość Estonii i innych, którzy zasłużyli się dla państwa. Stanowią oni prawie 50% osób, które w ogóle zostały naturalizowane⁴³.

Nową procedurę naturalizacyjną Estonia przyjęła w 1995 roku. Była to ustawa, która wprowadzała nowe przepisy o obywatelstwie i sposobach jego uzyskiwania. W efekcie wprowadzono, zdaniem Rosjan – ostre, a zdaniem estońskich władz – adekwatne, wymogi dla kandydatów ubiegających się o obywatelstwo Estonii. Pretendent do estońskiego obywatelstwa musiał zdać egzamin z języka estońskiego, znajomości konstytucji i ustawy o obywatelstwie. Dla osób, które zamieszkały w Estonii po czerwcu 1990 roku przewidziany był cenzus 5 lat zamieszkania stałego, dla pozostałych, którzy zamieszkali do tego okresu w sowieckiej Estonii, takiego warunku nie stosowało się. Ponieważ dla wielu Rosjan wymogi te były zbyt trudne, nie wystąpili oni o obywatelstwo. Trudności polegały głównie na nieznanym języku estońskiego, a należy wziąć pod uwagę, że ustawa zniosła przywileje etniczne (niezależnie od pochodzenia kandydaci musieli zdawać egzamin z języka). Było to odpowiedzią na oskarżenia płynące z Zachodu, że Estonia dyskryminuje w świetle prawa osoby, które nie są etnicznymi Estończykami.

Ulgi naturalizacyjne dotyczą dzieci, które nie ukończyły 15 roku życia. Od roku 1995 mogą podlegać procedurze naturalizacyjnej razem z rodzicami lub opiekunami, a od 1999 r. podlegają uproszczonej procedurze, jeśli one i ich rodzice nie mają żadnego obywatelstwa. Dzieci nieobywateli urodzone na terytorium Estonii po 1992 r. uzyskują automatycznie obywatelstwo estońskie, jeśli w innym wypadku pozostawałyby apatrydami. Wiele innych uproszczeń wobec dzieci wprowadzono do ustawy, głównie ze względu na Konwencję ONZ o prawach dziecka. Poza tym, konwencje o bezpieczeństwie i europejska o obywatelstwie również w specjalny sposób traktują dzieci. Rekomendacje Rady Gospodarczo-Społecznej ONZ opierają się głównie na sugestii

⁴² J. Sozański, *Prawa mniejszości narodowych w niepodległej Litwie, Łotwie i Estonii*, Warszawa 1998, s. 67.

⁴³ W. Poleszczuk, *op. cit.*.

przyjęcia tych właśnie konwencji. Choć Estonia nie ratyfikowała ich, to prawa dzieci zostały ujęte zgodnie z duchem tych konwencji⁴⁴.

Na tym tle można opisać prawo wyborcze, które posiadają tylko obywatele. Podlegało również ono pewnym modyfikacjom. Ostatnią, najważniejszą modyfikacją jest fakt, że czynne prawo wyborcze w wyborach samorządowych posiadają wszyscy, którzy mogą okazać pozwolenie na pobyt stały. Oznacza to, że również „nieobywatele” mogą w takich wyborach oddać swój głos. Zmienia to radykalnie pozycję Rosjan w regionach, w których stanowią oni większość. Kolejną istotną zmianą było usunięcie zakazu startu w wyborach osobom, które nie znają języka estońskiego⁴⁵. Było to ostatecznym powodem zamknięcia misji OBWE w Tallinie. Riigikogu od razu jednakże uchwalił regulamin obrad, w którym jedynym językiem prac w parlamencie jest estoński.

Międzynarodowy wymiar problemu estońskiego

Samo przyjęcie tego państwa do Rady Europy, NATO czy Unii Europejskiej nie stanowiło gwarancji kompletnego wprowadzenia wypracowanego katalogu praw ochrony mniejszości narodowych. Integracja z zachodnimi strukturami wiązała się głównie z przyjęciem ochrony praw człowieka i zasygnalizowaniem uznania zasad ochrony mniejszości narodowych, aczkolwiek brak powszechnie przyjętej definicji mniejszości umożliwił (i umożliwia) własną interpretację tych ogólnych ram ochrony i pozostawia w gestii państwa określenie, które osoby mogą z tych praw korzystać (tylko obywatele czy nie tylko). Mimo to pojawiają się niejednokrotnie rekomendacje organizacji międzynarodowych oraz państw zainteresowanych (Rosja), by przyjąć najistotniejsze dokumenty międzynarodowe ze względu właśnie na dużą liczbę mniejszości narodowych i osób pozbawionych obywatelstwa. Międzynarodowe instytucje, takie jak Rada Europy czy OBWE, prezentują stanowisko, że Estonia owszem wprowadza prawo zgodne ze standardami międzynarodowymi, ale wykorzystuje fakt masowego braku obywatelstwa, by nie zastosować tego prawa wobec Rosjan zamieszkujących ten kraj⁴⁶. Jest to niezgodne z duchem tych konwencji i innych dokumentów, o których mowa niżej.

Również Unia Europejska, stawiając przed państwami-kandydatami do Unii kryteria kopenhaskie, zastrzegła, że „dla członkostwa państwa-kandy-

⁴⁴ *Osnownyje problemy praw czelowieka w Estonii: wzgliad so storony i iznutri*, „LICHR Biuletyn Centrum Informacji Praw Człowieka”, grudzień 2003, s. 5.

⁴⁵ Przyjęto w dniu 21.11.2001 r. Sekretarz Generalny Rady Europy (RE) 26.11.2001 powiedział, że jest to ważny krok we wprowadzaniu praw człowieka zgodnie ze standardami RE; [http://pres.coe.int/cp/2001/896a\(2001\).htm](http://pres.coe.int/cp/2001/896a(2001).htm)

⁴⁶ *Osnownyje problemy praw czelowieka w Estonii...*, s. 4.

data konieczne jest osiągnięcie stabilności instytucji gwarantujących demokrację, prawa człowieka, (...), poszanowanie i ochronę praw mniejszości⁴⁷. Mimo to brak jednakowych zasad w państwach piętnastki spowodował, że zabrakło konsensusu, czy warunkiem *sine qua non* członkostwa jest uznanie obecności mniejszości narodowych i wprowadzenie konkretnych rozwiązań w tym zagadnieniu⁴⁸. Oprócz tego, po wstąpieniu Estonii do Unii, zakończony został monitoring ochrony praw człowieka i mniejszości, który przewidziany jest tylko dla państw kandydackich⁴⁹. Oznacza to, że po zakończeniu misji OBWE w Tallinie w 2001 r., po 1 maja 2004 r. Estonia osiągnęła w rozwiązaniach prawnych wystarczający poziom ochrony praw człowieka i mniejszości narodowych, by stać się członkiem UE. Jednakże Komisja Europejska (KE) nie najlepiej oceniła program integracji społeczeństwa w Estonii i na Łotwie. Program „Integracja w społeczeństwie estońskim w latach 2000-2007” został przyjęty przez rząd republiki Estonii 14 października 2000 roku. Ustalono, że „Oba państwa z bardzo dużą rosyjskojęzyczną mniejszością jako priorytet uznały integrację językową, a nie ochronę praw mniejszości. W Estonii Program integracji utrwała dwustronny charakter procesu integracji. Jednocześnie jego praktyczny wymiar nakierowany jest przede wszystkim na utworzenie wspólnej językowej społeczności, która ma sprzyjać integracji mniejszości. Przedstawiciele mniejszości wyrazili zaniepokojenie, że przy akcentowaniu wyłącznie językowych zagadnień nie są rozpatrywane inne przeszkody na drodze do integracji w sferach politycznej i prawnej (...)”⁵⁰.

Program ten jest jedynym na tak dużą skalę przedsięwzięciem, którego celem jest integracja społeczeństwa estońskiego. Główny nacisk i największe dotacje kieruje on na naukę języka estońskiego i projekty z tym związane. Nie przewiduje rozwiązania masowego problemu bezpaństwowości, ani nie przewiduje rozwiązań dla integracji formalno-prawnej.

Rozwiązaniem takim miała być zawarta w Programie deklaracja o budowaniu wielokulturowego społeczeństwa Estonii. Nie przekłada się to na prace w parlamencie, gdzie trudno o koalicję wokół realizacji takiego pomysłu. Partie narodowe zwracają uwagę na Konstytucję, gdzie Estonia ma być krajem narodowym, a nie wielokulturowym. Jednocześnie twardo stoją na stanowisku, iż „nieobywateli” nie należy uznawać za przedstawicieli mniejszości⁵¹.

Estonia uznaje tylko własnych obywateli za osoby mogące posiadać status mniejszości narodowej. Wszystkich tych, którzy zamieszkują ją i posiadają nicestońskie obywatelstwo lub nie posiadają żadnego obywatelstwa państwo

⁴⁷ Cyt. za *Monitoring processa prisojedinienija...*, s. 8.

⁴⁸ Ibidem, s. 21.

⁴⁹ Ibidem, s. 23.

⁵⁰ Ibidem, s. 30.

⁵¹ Ibidem, s. 105.

estońskie uznaje za cudzoziemców i wobec tego nie przyznaje im praw wynikających z przynależności do mniejszości narodowych.

Konwencje, których Estonia nie podpisała ani nie ratyfikowała, a które są istotne z punktu widzenia problemów mniejszości rosyjskiej w tym kraju:

1. Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych,
2. Konwencja o statusie bezpaństwowców,
3. Konwencja o ograniczeniu bezpaństwowości,
4. Konwencja Europejska o obywatelstwie⁵².

Konwencje przygotowane przez ONZ mają zapobiegać zjawisku bezpaństwowości. Nawołują by państwo-strona tej konwencji osobom, które nie posiadają żadnego obywatelstwa, a mieszkają na jego terytorium, nadało obywatelstwo kraju zamieszkania. Dotyczy to również dzieci znalezionych na terytorium państwa, które w innym wypadku pozostawałyby bezpaństwowcami. Ten mechanizm umożliwia rozwiązywanie problemu zaistniałej w skali masowej bezpaństwowości. Jednakże Estonia nie jest zainteresowana natychmiastową naturalizacją swoich rosyjskojęzycznych mieszkańców. Obstrzeżenia językowe, które stoją na przeszkodzie do uzyskania obywatelstwa, a przez to do wszystkich praw wynikających z jego posiadania (wybory, praca w sektorach zarezerwowanych dla obywateli) są, zdaniem władz, jedynym skutecznym determinantem dla nauki języka estońskiego.

Polityka językowa

W Estonii jedynym językiem państwowym jest język estoński. Jego pozycja jest zagwarantowana konstytucją Estonii. Obecność języka estońskiego we wszystkich sferach życia państwa ma zapewnić swobodę zamieszkania Estończyków we własnym państwie. Estończycy są niewątpliwie uprzywilejowaną grupą etniczną, chociaż ojczystym językiem jednej trzeciej mieszkańców jest rosyjski. Wytłumaczeniem tego uprzywilejowania jest obawa o możliwość rozwoju języka oraz chęć rewanżu za okres rusyfikacji w sowieckich czasach.

Polityka językowa państwa wynika z ustawy o języku i z konstytucji. Polityka językowa zawiera nie tylko opis statusu języka państwowego względem pozostałych i jego roli w społeczeństwie (jako jeden z ważniejszych symboli estońskiej tożsamości), ale również jest narzędziem integracji społeczeństwa w Estonii. Program „Integracja estońskiego społeczeństwa w Estonii 2000-2007” przewiduje unifikację językową w państwie, jako podstawę integracji.

⁵² *Ochrona praw mienszynstw w Estonii...*, s. 20. Zob. również <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?PO=EST&MA=999&SI=4&CM=3&CL=ENG>; <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/treaty3stat.htm>, http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/treaty4_.htm

Pomimo deklaracji na początku opisu programu, iż integracja rozumiana jest jako aktywne działania zarówno mniejszości narodowych, jak i samych Estończyków, projekt przewiduje jako najistotniejsze przede wszystkim naukę estońskiego i na ten cel przeznaczonych jest najwięcej środków⁵³.

Mniejszości narodowe mogą jednakże w świetle prawa posługiwać się językiem ojczystym (nie-estońskim) na drodze urzędowej. Ustawa przewiduje następujące sytuacje:

- „(...)W regionach, gdzie nie mniej niż połowa stałych mieszkańców należy do mniejszości narodowych, każdy ma prawo otrzymywać odpowiedź od instytucji państwowej (...) w języku danej mniejszości narodowej” (art. 51 Konstytucji Estonii)⁵⁴. Pomimo tego zapisu, nigdzie w Estonii nie występuje taka sytuacja, ze względu na zapis, iż tylko obywatele Estonii mogą być uznani za przedstawiciele mniejszości narodowych.
- Dopuszcza się tłumaczenie sesji samorządów prowadzonych w języku estońskim na język mniejszości (ale nie na odwrót) w regionach gdzie estoński nie jest językiem większości. Zezwolenie takie wydaje rząd republiki, tylko na okres kadencji samorządu ubiegającego się o takie pozwolenie⁵⁵. Mimo to wprowadzenie języka rosyjskiego w Narwie i okolicach jako drugiego języka administracyjnego jest zależne jedynie od rządu republiki, ale nie zostało to zaakceptowane⁵⁶.

Ponieważ pełnej administracji w języku mniejszości narodowych nie prowadzi żaden samorząd, oznacza to, że aktualnie szyldy, znaki, informatory, ogłoszenia, zapowiedzi i reklama mogą być tylko w języku estońskim. Dopuszcza się wyjątki dla obsługi turystyki⁵⁷.

Nikt nie kwestionuje roli języka estońskiego. Normy ustanowione dla ochrony języka odbierane są jako zbyt restrykcyjne i uderzające w mniejszości narodowe, gdyż w praktyce nie ma miejsca na inne języki przy tak licznej diasporze rosyjskiej. Odpowiedź na ten zarzut wydaje się prosta dla władz. Wystarczy, by zainteresowani Rosjanie zdali egzaminy z estońskiego, otrzymali obywatelstwo, a ich liczba spowoduje uruchomienie praw mniejszości rosyjskiej w regionach, gdzie stanowią oni większość.

Rosyjskie opracowania, dotyczące problemów mniejszości rosyjskiej w Estonii, polityki językowej państw bałtyckich, odwołują się najczęściej do historii. Ukazują w ten sposób, iż przez długie wieki narody z *Pribaltiki* nie posiadały własnego państwa, a faktycznie na tych terenach królował język niemiecki, a później rosyjski. Dwieście lat panowania Rosji na tym terenie

⁵³ *Gosudarstwennaja programma „Integracija w estonskom obszczestwie w 2000-2007 gg.”*, Odobriena Prawitielstwom Riespubliki 14 maja 2000 goda. Nieoficyalny pieriewod.

⁵⁴ Konstytucja Estonii, art. 51, s. 41.

⁵⁵ W. Poleszczuk, *Russkij jazyk i jazykowaja politika Estonii posle 1991 goda*, [w:] *Eestii Slavistyka*, Tallin 2003, s. 110.

⁵⁶ Por. *Idieja dwujazyczija w Narwie – ruka Moskwy*, [http://rus.delfi.ee/\(23.09.2005\)](http://rus.delfi.ee/(23.09.2005)).

⁵⁷ W. Poleszczuk, *op. cit.*, s. 110.

ma uzasadnić prawo Rosjan do zamieszkania na tym obszarze i do uzyskania przez rosyjski język statusu oficjalnego. Tym bardziej, jak się podkreśla, że estoński miał znacznie wyższy status w okresie sowieckim niż rosyjski teraz⁵⁸.

Procent osób znających język estoński: *Estończycy 98%, Rosjanie 44%*, natomiast procent osób znających język rosyjski to: *Estończycy 68%, Rosjanie 100%*.

Zdanie Rosjan

Rosjanie w Estonii zgadzają się z estońską definicją mniejszości pod warunkiem nadania obywatelstwa wszystkim, którzy się o to ubiegają, a przynajmniej posiadaczom paszportu cudzoziemca. Domagają się zrównania w statusie języków estońskiego i rosyjskiego oraz utrzymania rosyjskiego szkolnictwa średniego⁵⁹.

Istniejące w Narwie *Stowarzyszenie Rosjan w Estonii* prowadzi działalność umożliwiającą zamieszkującym w Estonii obywatelom Rosyjskiej Federacji i nieobywatelom pochodzenia rosyjskiego załatwienie formalności związanych z kwestiami obywatelstwa, rent, emerytur itp. Problemy, z jakimi przychodzi Rosjanie do tej instytucji są poniekąd reprezentatywne dla całej Estonii i ukazują ewolucję ich stanowiska wobec sytuacji w tym kraju⁶⁰.

Stanowisko owo jest oczywiście bardzo krytyczne dla działań władz Estonii. Prawo wobec mniejszości rosyjskiej jest ich zdaniem krzywdzące, a państwo stosuje podwójne standardy. Odwołują się do przykładów. Estonia uznaje się za kontynuatorkę państwa przedwojennego, ale usunięto zapis z ustawy o obywatelstwie, o tym że apatrydzi po 10 latach zamieszkania w Estonii otrzymują obywatelstwo poprzez nadanie. Zdaniem Rosjan oznacza to, że państwo estońskie z premedytacją formułuje prawo antyrosyjskie, niezgodne z międzynarodowymi konwencjami dotyczącymi obywatelstwa.

Nie zgadzają się z danymi statystycznymi publikowanymi przez władze, dotyczącymi ilości osób mieszkających nielegalnie w Estonii i nieposiadających żadnego paszportu.

Działalność Stowarzyszenia polega również na przygotowaniu osób posiadających paszport cudzoziemca do przyjęcia obywatelstwa. Do roku 2003 nie

⁵⁸ Ibidem, s. 103.

⁵⁹ Reformę edukacji przeniesiono na rok 2007. Dla Rosjan wprowadzenie estońskiego jako języka nauczania w szkołach mniejszościowych jest nie do przyjęcia. Obawiają się bowiem sytuacji, w której rosyjscy uczniowie, ucząc się nie w ojczystym języku, osiągną niższy poziom wykształcenia większym nakładem pracy. Aktualnie taki sam problem występuje w sąsiedniej Łotwie, gdzie jednak 40% przedmiotów nadal wykładanych jest po rosyjsku. Decyzja taka wywołała falę protestów Rosjan, powołano m.in. sztab ochrony rosyjskich szkół.

⁶⁰ Stanowisko opisałem na podstawie rozmowy z Jurijem Aleksandorwiczem Miszynem, prezesem Estońskiego Republikańskiego Związku Obywateli Rosji w Narwie, z sierpnia 2005 r.

sugerowano, które obywatelstwo wybrać (estońskie czy rosyjskie), przedstawiano tylko za i przeciw obu opcji.

Wybór ubiegania się o obywatelstwo estońskie oznacza obowiązek nauczenia się języka estońskiego, zdania egzaminu (patrz wyżej) oraz przewidziany w ustawie rok, podczas którego weryfikowana jest lojalność wobec ustroju Estonii. Ale dzięki temu zagwarantowane było prawo mieszkania w Estonii, głosowania, wyjazd bez wiz do krajów, z którymi Estonia podpisała umowy o ruchu bezwizowym, ale jednocześnie wize do Rosji (do roku 2001 osoby posiadające szary paszport cudzoziemca, a które do 1991 r. były obywatelami ZSRR, mogły wjeżdżać na terytorium Rosyjskiej Federacji bez wizej. Od 1 stycznia 2001 r. osoby te muszą ubiegać się o wizę rosyjską, ale w uproszczonej procedurze – nie są wymagane żadne zaproszenia ani dokumenty potwierdzające wykup usług turystycznych)⁶¹.

Wybór obywatelstwa rosyjskiego oznaczał swobodny wjazd do Rosji, zapewnienie wypłaty emerytury za przepracowane lata na terytorium Rosji. Otrzymanie obywatelstwa następowało bez dodatkowych warunków, jedynie na podstawie posiadania wcześniej obywatelstwa radzieckiego, co umożliwiało bezpłatne studia na wyższych uczelniach rosyjskich. Tutaj podkreślono, dla chętnych, że mieszkając w Estonii na stałe można było zrezygnować po studiach z obywatelstwa rosyjskiego i w przewidzianym ustawą porządku ubiegać się o obywatelstwo estońskie (*sic!*). Przypominając jednocześnie, iż nie można tego dokonać w drugą stronę. Uzyskanie obywatelstwa estońskiego w pierwszej kolejności oznacza, że by uzyskać obywatelstwo rosyjskie trzeba spełnić wymogi naturalizacyjne przewidziane ustawą „O obywatelstwie Rosyjskiej Federacji” z 31 maja 2002 r.

Spodziewano się, że z dniem 1 maja 2004 r. Estonia wszystkim swoim nieobywatelom przyzna obywatelstwo estońskie, ze względu na niezgodność jej prawa ze standardami europejskimi. Jednakże Unia Europejska uznała w 2003 r., że aczkolwiek pozycja mniejszości narodowych w Estonii nie jest należycie umiejscowiona w prawie państwowym, to zakres tych niezgodności nie jest w istocie przeszkodą dla wstąpienia Estonii do UE.

W związku z powyższym, od tego roku Stowarzyszenie sugeruje nieobywatelom estońskim ubieganie się o paszport rosyjski, a nie estoński. Argumentując to faktem niskiej znajomości języka estońskiego wśród tych osób i potrzebą regulacji ich statusu jako obywateli. Tendencja jest niebezpieczna dla Estonii, ale jest wynikiem aktualnej polityki narodowościowej. Otóż w roku ubiegłym spośród osób nieposiadających obywatelstwa nadano 900 obywatelstw republiki Estonii i 4 tysiące obywatelstw Rosji. Przy takim „sukcesie” naturalizacyjnym za kilka lat 20% mieszkańców Estonii będzie obywatelami Rosji, co „rozwiąże jej ręce” jak powiadają w Narwie.

⁶¹ S. A. Kałacziewa, *Woprosy graždanstva, wjezda, wyjezda, riegistracyi w Rossii i stranach SNG*, Moskwa 2003, s. 78 i n.

Po wstąpieniu Estonii do Unii Europejskiej uznano, iż w większości osoby nieposiadające obywatelstwa zaczną się ubiegać o obywatelstwo estońskie, by być obywatelem Unii. Jednakże znaczny wzrost był krótkotrwały, język jest barierą trudną do pokonania.

Rosjanie w Estonii mają bardzo krytyczny stosunek do polityki językowej państwa. Do obostrzeń wynikających z ustawy o obywatelstwie, zmuszających niejako do życia bez unormowanej kwestii obywatelstwa bez znajomości języka, a także do faktu, iż rosyjski nie jest językiem państwowym, czy przynajmniej oficjalnym w regionach zamieszkałych przez mniejszość rosyjską. Krytyka ta wypływa z faktu, iż znaczna liczba osób posiadających obywatelstwo estońskie nie włada językiem estońskim lub włada w sposób bardzo ograniczony. Otrzymali oni obywatelstwo automatycznie, bez sprawdzania znajomości języka.

Rosjanie nie rozumieją, czemu kolejne komisje rekomendują parlamentowi, by odkładać czytanie projektów ustaw upraszczających porządek naturalizacji, a koszty tego, które trzeba ponieść, są tak wysokie. Przewidziane są nawet do połowy zwroty poniesionych kosztów na naukę języka, ale nie jest to ani dużo, ani pewne⁶².

Założenia estońskie, które sugerują tak ostrą politykę wobec mniejszości narodowych, skierowaną tak naprawdę przeciwko rosyjskojęzycznym, mają swoje uzasadnienie w pilnowaniu interesu państwa i społeczeństwa. W dbaniu o konstytucyjny ustrój Estonii oraz by wymusić na Rosjanach naukę estońskiego, by zabezpieczyć swobodny rozwój kulturalny żywiłowi estońskiemu, uciskanemu dotychczas w sowieckim okresie. Jednakże taka interpretacja ma swoich oponentów w rosyjskim piśmiennictwie. Zdaniem Vladimira Małachova jest to polityka nacjonalistyczna, a nie demokratyczna, dbająca o interes narodu estońskiego, a nie ustroju. Lojalność bowiem pierwotnie wynika w tym założeniu z etnicznokulturowych więzów, a nie wspólnego obywatelstwa. Dlatego integracja zastępowana jest asymilacją lub izolacją. Autor zauważa, „iż triumf nacjonalizmu na terytorium byłego ZSRR nie objaśni racjonalności »narodowo-państwowego tworzenia«. Decyzje, przyjęte przez biurokratów nowych suwerennych państw, często podyktowane są nicobiektywnymi potrzebami wzmocnienia suwerenności (obrona politycznych interesów państwa, gospodarczego bezpieczeństwa itd.), a zwierzęcą nienawiścią do obcych, do okupantów, moskali i innych”⁶³. I dalej pisze tak: „Tak samo rozkwitowi krajów bałtyckich nie pomaga dyskryminacja rosyjskojęzycznych, prowadząca do odpływu kadry wykwalifikowanej. Ale taka właśnie logika nacjonalizmu (jeśli tu można mówić o logice): lepiej nic, niż od »tych«. Nowe państwa boją się własnych obywateli. Przyjmując jako samo

⁶² Por. J. Hyndle, M. Kutysz, *op. cit.*, s. 53.

⁶³ W. Małachow, *Suszczestwujet li diemokratyczieskij nacyonalizm?*, „Russkij Żurnał” z 12.02.1998, <http://www.rus.ru/journal/peresmot/98-02-12/malah.htm>

przez się rozumiało, że etniczna lojalność jest bardziej pierwotna w stosunku do lojalności politycznej, rozpatrują część swojej ludności jako potencjalnych zdrajców, a to i zupełnie jako »cudzoziemców« (oficjalny status nieobywateli w Estonii i na Łotwie). Lojalność, żądana od rosyjskojęzycznych na Ukrainie lub w Estonii – to nie lojalność Konstytucji, ale lojalność wobec niejakiego symbolu »ukraińskości« lub »estońskości«. Żeby być pełnoprawnym obywatelem, mało, wypełniać prawo określonego społeczeństwa i pracować na jego pomyślność – należy jeszcze odpowiadać narodowemu kanonowi. Mówiąc prościej – asymilować się. (...) Jednakże nastawienie na asymilację przeszkadza integracji – wchodzeniu do społeczeństwa nowych pełnowartościowych członków. Miliony ludzi znajduje się przed wyborem: albo wyrzec się własnej godności zapalczywie zmieniając tożsamość, albo domagać się ostatniej, skazując siebie na położenie obywateli drugiego sortu»⁶⁴.

Pytanie, czy integracji chce samo społeczeństwo estońskie (etniczni Estońcy), czy nie boją się, że do zintegrowanej społeczności zamierza wtargnąć rosyjska mniejszość, czy chcą tego politycy i czy zdecyduje się na to konserwatywny parlament?

Diaspora rosyjska, bardzo liczna, pozostaje jednak podzielona na obywateli Estonii, nieobywateli i obywateli Rosji. Każda z tych grup posiada odmienne interesy i inaczej kształtowaną tożsamość, zwłaszcza narodową. Proces tworzenia lojalnych obywateli estońskich narodowości rosyjskiej wydaje się realny przy takiej drodze aktualnych działań i prawa, ale jednocześnie efektem ubocznym jest silna grupa ludności – Rosjan – niechętnych Estonii. Aczkolwiek obraz ten nie jest jednoznaczny. Rosjanie w krajach bałtyckich należą do grupy „sytych” mieszkańców, w porównaniu z Rosją, żyją na wyższym poziomie, dlatego należy zadać pytanie czy rzeczywiście zdolni są w takich warunkach jawnie wyrażać sprzeciw wobec państwa estońskiego. Tym bardziej, iż zauważalne jest „zmęczenie” tematem w polityce zagranicznej Rosji. Zainteresowanie zmniejsza się ze względu na nikły efekt działania Moskwy w tym zakresie. W polityce Rosji wobec państw bałtyckich punkt ciężkości przesunął się na problem eksportu i tranzytu surowców energetycznych i ten czynnik Federacja Rosyjska wykorzystuje dla realizacji własnych interesów w regionie.

⁶⁴ Ibidem.